

Iskolata režīma īstenotie aresti un deportācija Vidzemē 1918. gada februārī: Smiltenes un tās apkārtnes iedzīvotāju pieredzētais

Arrests and Deportation in Vidzeme Carried Out by *Iskolat* Regime in February 1918: Experience of Inhabitants of Smiltene and Its Surroundings

---

Laura Kļaviņa, *Mg. hist.*

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja

Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku vēstures nodaļas pētniece

E-pasts: laura.klavina@lnvm.lv

Rakstā aplūkoti Iskolata režīma īstenotie Vidzemes iedzīvotāju aresti un deportācija 1918. gada februārī, balstoties uz Smiltenes un tās apkārtnes iedzīvotāju pieredzēto. Analizētie piemēri ļauj ne vien rekonstruēt arestu un deportācijas norisi lokālā mērogā, bet arī izdarīt plašākus, vispārinošus secinājumus par šīs terora formas pamatojumu, metodēm un iesaistītajām personām. Pētījuma gaitā secināts, ka lēmums par deportāciju galvenokārt bija balstīts lielinieku ideoloģijā un bailēs no vācu represijām par iepriekšējos mēnešos īstenoto teroru. Būtiska loma bija arī 1905. gada revolūcijas pieredzei un kara propagandai, kas izplatīja baumas par Vācijas armijas varas darbiem okupētajās teritorijās.

Atslēgvārdi: Iskolats, lielinieku režīms, aresti, deportācija, Pirmais pasaules karš, Smiltene.

The paper describes the procedure of arrests and deportation in Smiltene and its surroundings carried out by *Iskolat* regime in February 1918. The examples analysed allow to reconstruct this event on a local scale, and, moreover, to make wider generalising conclusions about the motivation of this form of Bolshevik terror, methods, and the range of people involved. The author concludes that the decision of deportation mostly was based on the Bolshevik ideology and the fear of possible German repressions, also rooted in the experience of the 1905 Revolution and war propaganda, which spread rumours about the atrocities of German army in the occupied territories.

Keywords: Iskolat, Bolshevik regime, arrests, deportation, World War I, Smiltene.

Ievads

Pirmais pasaules karš un Februāra (Mar-ta) revolūcija izraisīja būtiskas sociālas izmaiņas, kuru dēļ vairs nespēja funkcionēt ierastās tiesiskās un tikumiskās normas, sekmējot cilvēku savstarpējo attiecību brutalizāciju.¹ 1917. gadā pēc Februāra revolūcijas Krievijā varu formāli pārņēma Pagaidu valdība, kurai bija jārēķinās ar otru varas centru – Petrogradas Strādnieku un kareivju deputātu padomi. Sākās “divvaldības” periods, ko raksturoja haotiska cīņa par varu un līdzšinējo pārvaldes iestāžu likvidācija, to vietā nespējot izveidot pietiekami efektīvas jaunās iestādes. Šie procesi Latvijas neokupētajā daļā guva spēcīgu atbalsi: kara un revolūcijas izraisītais saimnieciskais un politiskais haoss, kā arī ilgstoši neatrisinātie sociālie jautājumi daļai sabiedrības neizbēgami bija padarījuši pievilcīgas radikālas politiskās idejas, tostarp lielniecismu.

1917. gada novembrī pēc apvērsuma Petrogradā arī Vidzemē (Valkas, Valmieras, Cēsu un vācu neokupētajā Rīgas apriņķa daļā) varu pakāpeniski pārņēma augustā izveidotā Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padome ar tās izpildkomiteju jeb Iskolatu,² kas kļuva par centrālo civilās varas institūciju. Varas laiks bija samērā īss, tomēr Iskolats teju visās dzīves sfērās uzsāka plašas un radikālas reformas, ļaujot daļai Latvijas iedzīvotāju dzīvē iepazīt lielinieku režīmu. 1918. gada 18. februārī Vācijas armija pēc neveiksmīgajām miera sarunām Brestļitovskā atsāka karadarbību, okupējot plašas teritorijas, tostarp arī visu Vidzemi. Iesākoties vācu ofensīvai, uz Iskolata rīkojuma pamata tika izdarīti “kontrrevolucionāru” aresti: lielinieki apcietināja un deportēja uz Krieviju vairākus simtus Vidzemes iedzīvotāju.

Deportācija bija Iskolata režīma represīvas politikas kulminācija. Šis lielinieku īstenotās terora formas izpēte ir būtiska no vairākiem aspektiem. Pirmkārt, tā atklāj

1917.–1918. gada lielinieku režīma īpatnības, kas bija raksturīgas Baltijas reģionam kopumā. Otrkārt, tās izpēte ļauj spriest arī par lielniecisma attīstību reģionā, ko sekmēja Pirmā pasaules kara beigām raksturīgais līdz tam pastāvējušo varas struktūru pakāpenisks sabrukums un jaunu, radikālu politisku alternatīvu nostiprināšanās. Latvijas teritorijā šie procesi ir redzami samērā ierobežotā telpā, taču ar neparastu intensitāti, tā padarot Latvijas gadījumu par sevišķi uzskatāmu piemēru. Un, treškārt, 1918. gada februārī notikušās iedzīvotāju deportācijas izpēte atklāj deportācijas kā komunistiskajā ideoloģijā balstītas represīvās metodes sākotni un liek mainīt uzskatu, ka pirmā iedzīvotāju masu deportācija no Baltijas valstīm ir norisinājusies vien 1941. gada 14. jūnijā.

Neraugoties uz temata aktualitāti, 1918. gada februārī notikušās Vidzemes iedzīvotāju deportācijas fakts joprojām ir maz zināms. Arī Iskolata darbības izpēte līdz šim nav nonākusi pētnieku uzmanības centrā, lai gan lielinieku režīms Vidzemē no 1917. gada novembra līdz 1918. gada februārim atspoguļo vienu no tā brīža Latvijas politiskās attīstības alternatīvām. Padomju okupācijas periodā tapušie pētījumi ir izteikti tendenciozi. Vēsturniekiem tolaik bija raksturīgi izvairīties vai noklusēt nepatīkamus jautājumus un “nedrošas” tēmas, tāpēc 1918. gada februārī notikusi deportācija nav pētīta. Tomēr Latvijā kopš 20. gs. 50. gadiem tika izdoti vairāki dokumentu krājumi, kas satur informāciju par dažādiem lielinieku darbības virzieniem un to politikas īpatnībām 1917.–1918. gadā. Starp tiem jāizceļ vēsturnieka Ausekļa Sprešļa sastādītais krājums,³ kurā publicēts arī Iskolata prezidija 1918. gada 18. februāra sēdes protokols ar lēmumu par iedzīvotāju deportāciju. Izdevuma beigās iekļauti komentāri, kas paskaidro protokolos esošo informāciju, taču skaidrojuma par deportāciju trūkst, tā apliecinot padomju historiogrāfijai

raksturīgo tendenci izkropļot vai pat pilnībā nepieļaut reālās situācijas maksimāli objektīvu atspoguļojumu.

Vienlaikus vispārēja rakstura darbi, kuros pievērsta uzmanība lielinieku režīmam un atsevišķiem tā darbības aspektiem 1917.–1918. gadā, parādījās trimdā.⁴ To noteica arī Aukstā kara radītā politiskā situācija, kuras ietekmē Rietumu vēstures zinātnē būtiska loma tika atvēlēta komunisma un tā vēstures pētniecībai. Iedzīvotāju deportācijai visplašāko uzmanību ir pievērsis publicists Ādolfs Šilde 1983. gadā publicētajā monogrāfijā,⁵ tomēr bez iespējas strādāt Latvijas arhīvos arī šis darbs būtiski jaunu informāciju nesniedz, to var vērtēt kā vispārīgu notikumu aprakstu.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 90. gados sākās padomju historiogrāfijas pārvērtēšana, mēģinājumi aizpildīt Latvijas vēstures baltos plankumus. Iskolata režīma īstenotās politikas izpētes kontekstā sevišķi pozitīvi vērtējams vēsturnieka Valda Blūzmas veikums: viņš 1992. gadā sagatavoja publikāciju “Dokumenti par pirmajām lielinieku organizētajām deportācijām no Baltijas valstīm 1918. gadā”.⁶ Publikācija ir pirmais mēģinājums plašāk skaidrot šo notikumu, tomēr autors ir izmantojis ierobežotu avotu klāstu (pamatā publicētos avotus), tādēļ skaidrojums ir vispārīgs, turklāt ir sastopamas arī dažas faktu neprecizitātes.⁷ Savukārt mūsdienās pētnieki deportācijas faktu savos darbos pārsvarā ir tikai pieminējuši, sīkāk neiedziļinoties jautājuma problemātikā.⁸

Raksta mērķis ir atspoguļot Iskolata režīma 1918. gada februārī īstenoto Vidzemes iedzīvotāju arestu un deportācijas norisi, balstoties uz Smiltenes un tās apkārtnes iedzīvotāju pieredzi. Valkas apriņķi ietilpstošā Smiltene aplūkotajā periodā bija Ziemeļvidzemes mazpilsēta ar aptuveni trīs tūkstošiem iedzīvotāju.⁹ Smiltenes Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes darbība aptvēra Bilskas, Blomes,

Rauzas, Smiltenes, Launkalnes, Trikātas, Palsmanes, Cērtenes, Gaujienas, Aumeisteru un Mēru pagastu.¹⁰ Pētījuma ģeogrāfiskās robežas noteiktas, pamatojoties uz lielinieku un viņu atbalstītāju salīdzinoši augsto aktivitāti šajā reģionā. Turklāt Smiltenes gadījums lielinieku īstenotās iedzīvotāju deportācijas kontekstā Vidzemes mērogā ir unikāls: ir saglabāties līdz šim npublicēts avots – Smiltenes Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes sēžu protokolu grāmata, kurā ir lielinieku veidots uzskaites saraksts ar personām, kuras bija iecerēts deportēt, un arestu norises vadlīnijas. Kopumā Smiltenes gadījuma izpēte ļauj ne tikai samērā detalizēti rekonstruēt arestu un deportācijas norisi lokālā mērogā, bet arī izdarīt plašākus vispārinošus secinājumus par šīs lielinieku īstenotās terora formas pamatojumu, metodēm un iesaistītajām personām.

Pētījuma bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā un Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātie Iskolata, tā prezidija, Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes izpildkomitejas (turpmāk – Iskolastrela¹¹), Smiltenes Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes un Latviešu pagaidu nacionālās padomes (turpmāk – LPNP) Ārlietu nodaļas sēžu protokoli, Zviedrijas Sarkanā Krusta misijas ziņojums, kā arī vairāki publicētie avoti.

Iskolata lēmums par iedzīvotāju deportāciju

1917. gada 15. decembrī Brestļitovskā starp Padomju Krieviju un Vāciju uz diviem mēnešiem tika noslēgts pamiers un nedēļu vēlāk sākās miera sarunas. Abas puses savās prasībās jau sākotnēji nespēja rast kompromisu. Padomju Krievija apzinājās, ka savu bruņoto spēku sabrukuma dēļ tā nespēs atsākt karadarbību, turklāt tās delegācija, “vispasaules revolūcijas”¹² idejas

iedvesmota, bija pārlicināta, ka arī Vācijā drīz sāksies revolūcija. Tādēļ tā centās sarunu gaitu novilcināt, lai iegūtu laiku un potenciāli izdevīgākus miera noteikumus. Tomēr tas neizdevās, un, nevēloties pieņemt Vācijas izvirzītās ultimātīvās prasības par atteikšanos no teritorijām rietumos līnijā Narva–Pleskava–Daugavpils, 1918. gada 10. februārī Padomju Krievijas delegācija pameta Brestļitovsku. Pēc nedēļas beidzās noslēgtā pamiera termiņš, un Vācijas armija 18. februārī Austrumu frontē atjaunoja karadarbību, lai piespiestu Padomju Krieviju pieņemt Vācijas diktētos noteikumus.¹³

Par miera sarunu iznākumu nekādas garantijas nebija, tāpēc Iskolats un armijas iestādes bija rēķinājušās, ka karadarbība Vidzemē kuru katru brīdi var atsākties. Apzinoties, ka stāties pretī Vācijas armijai ar bruņotu spēku nebūs iespējams, lielinieki nolēma, ka pretoties varēs ar “masu teroru”, jo viņu izpratnē tikai tā varēs sasniegt savu politisko mērķi.¹⁴

Iskolata prezidijs 18. februāra sēdē nolēma apcietināt visus “*kontrrevolucionārus un aizdomās par to turētās personas un izsūtīt no Latvijas*”.¹⁵ Nākamajā dienā šo lēmumu paziņoja apriņķu, pilsētu, miestu un pagastu strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomēm. Lēmums par “kontrrevolucionāru” arestiem un deportāciju bija balstīts lielinieku ideoloģijā. To apliecina arī Iskovenda¹⁶ telegramma, kas 19. februārī tika nosūtīta Smiltenes Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomei: arī tajā ir rīkojums nekavējoties arestēt un “*izsūtīt dziļi iekšzemē*” visus kontrrevolucionāros spēkus, lai tie netraucētu “*Latvijas proletariātam būt dzirkstelei, kas aizdedz internacionālās sociālās revolūcijas liesmu, kurai jābūt tai ticībai, kas aiz sevis vedīs visu proletariātu – gan plašās Krievijas, gan reakcionāru važās iekalto Rietumvalstu proletariātu*”.¹⁷

Iskolata prezidija protokolā paustā motivācija, kas pamato “kontrrevolucionāru” arestu un deportācijas nepieciešamību, ir

lakoniska: lai “*vācu ienākšanas gadījumā tie nevarētu kaitēt Latvijas darba tautai*”.¹⁸ Tikmēr Iskovends to skaidroja nedaudz plašāk:

“Visi kontrrevolucionārie spēki [...] iespējamās vācu reakcijas [...] gadījumā, izmantojot kontrrevolucionāros melus, kļūs par lieciniekiem un apsūdzētajiem pret visiem tiem aktīvajiem partijas¹⁹ biedriem, kas visas revolūcijas gaitā ir izcēlušies ar proletariāta masu organizēšanu un stiprināšanu cīņā pret kontrrevolūciju.”²⁰

Šādu motivāciju var skaidrot ar vēlmi izvairīties no iespējamām vācu represijām pret lieliniekiem un viņu atbalstītājiem par iepriekšējos mēnešos īstenoto teroru. Tomēr vienlaikus to var vērtēt arī kā atsaukšanos uz 1905. gada revolūcijas notikumiem, kad revolucionāri tika nodoti soda ekspedīcijai, kas veica arestus un rīkoja publiskas eksekūcijas, piespriežot nāves sodu bez izmeklēšanas un tiesībām uz aizstāvību un plaši lietojot miesas sodus. Netaisnības sajūta, bailes, ka šie notikumi varētu atkārtoties, un vēlme atriebties par nodarīto bija spēcīgs stimuls lielinieku radikalizācijai, kas Iskolata režīma apstākļos materializējās represijās pret režīma pretiniekiem. Turklāt tā bija lieliniekiem raksturīga tendence ne tikai Vidzemē, bet arī Igaunijā – vairākos gadījumos personas deportējamo sarakstos tika iekļautas par revolucionāriem nodarītajām pārestībām 1905. gada revolūcijas laikā.²¹

Lieliniekiem bailes par iespējamo vācu okupācijas iestāžu izrēķināšanos ar revolucionāriem nepārprotami raisīja arī Vācijas 8. armijas virspavēlnieka grāfa fon Kirhbaha (*Günther Emanuel Graf von Kirchbach*) paziņojums Latvijas iedzīvotājiem 1918. gada 18. februārī, kurā teikts, ka “*katrs noziegums pret dzīvību, brīvību vai īpašumu uz stingrāko tiks sodīts*”.²² Tāpat sava loma, iespējams, bija arī kara propagandai, kas, piemēram, laikrakstos uzsvēra Vācijas armijas zvērības okupētajās teritorijās.²³ Kopumā lēmums

par deportāciju reģiona kontekstā ir vērtējams kā unikāls, jo tā īstenošanai nekādas vadlīnijas no lielnieku varasiestādēm Krievijā netika dotas.

ledzīvotāju aresti

Lielinieki arestus veica pēc iepriekš sastādītiem personu sarakstiem. Smiltenes rajona sabiedrisko iestāžu 1918. gada 19. februāra sēdes protokolā teikts, ka saskaņā ar Iskolata lēmumu un Iskovenda telegrammu ir jāapcietina personas, kuras *“plaši pazīstamas kā Zemnieku savienības līderi un buržuāzijas priekšstāvji”*: 1) lauksaimnieks un Smiltenes–Palsmanes–Aumeisteru–Gaujienas krājaizdevu sabiedrības kases direktors Pēteris Pelcis Smiltenes “Kažaučos”; 2) Latviešu zemnieku savienības Smiltenes nodaļas priekšsēdētājs Jānis Ringmanis Smiltenes “Riņģos”; 3) turpat arī bijušais virsnieks Kārlis Mednis; 4) Zemnieku lietu virstiesnieš Pēteris Karlsons Smiltenes pastā; 5) tirgotājs Dāvis Reintāls – Smiltenē; 6) tirgotājs Jānis Blūmentāls – Smiltenē; 7) Smiltenes namīpašnieku biedrības priekšsēdētājs Pēteris Štrāls – Smiltenē; 8) namīpašnieks Dāvis Nodievš – Smiltenē; 9) būvmeistars Kārlis Nodievš – Smiltenē; 10) un 11) nomnieks Moskovskis ar dzīvesbiedri – Jaunsmiltenē; 12) Vimba – Vilku (Vecbilskas) muižā; 13) Freidis – Jaunbilskā; 14) lauksaimnieks Eduards Viķelis Smiltenes “Viķeļos”; 15) Jānis Zade – Smiltenes “Kristenberģos”; 16) Jūlijs Apsītis – Smiltenē; 17) bijušais virsnieks Bole Smiltenes “Birzuļos”; 18) Pētersons – Smiltenē; 19) veikala vadītājs lauksaimnieku biedrībā – Pēteris Millers – Smiltenē; 20) farmaceits Eižens Bergmanis (*Eugen Bergmann*) – Smiltenē; 21) Smiltenes tējnicas īpašnieks Mednis; 22) bijušais virsnieks Sergejs Blome “Spreņņos”; 23) Mēru muižas bijušais īpašnieks Jākobs fon Hekers (*Jacob von Häcker*) un 24) Bānūžu muižas bijušais nomnieks

Bose.²⁴ Tomēr ne visas minētās personas tiešām apcietināja. Piemēram, Vilku jeb Vecbilskas muižas pārvaldnieku Vimbu saskaņā ar Smiltenes lauksaimnieka Pētera Pelča atmiņām arestēt neizdevās, jo pret to protestēja muižā novietotie kareivji.²⁵

Divos no Vidzemes apriņķu centriem – Cēsīs un Valmierā – aresti sākās 19. februārī pa dienu. Savukārt Valkā un citviet tās apriņķī, tostarp arī Smiltenē un tās apkārtnē, tos veica samērā vēlu – naktī uz 20. februāri. Arestus izdarīja vietējie sarkangvardi.²⁶ P. Pelcis atmiņās rakstījis, ka naktī ap plkst. vieniem viņa mājās ieradās sešas bruņotas personas un viņu arestēja, pavēlot sagatavot pārtiku vairākām dienām, jo *“tik drīz atpakaļ tāpat netikšot”*. Sarkangvardi veica arī mājas kratīšanu, pieprasot saimniekam atdot šaujamieročus. Turklāt šajā gadījumā tos interesēja arī vērtslietas:

“Apskatos pēc sava zelta pulksteņa, kas man [...] uz kāzu dienu bija uzdāvināts, tas ir pazudis – norauts ar visu pakaramo āķi. Uz pieprasījumu man to atdot, [sarkangvardi] pavēl ātrāk taisīties, ka varu līdzī braukt, citādi izrēķināšoties tepat uz vietas; jo tā visa ir tautas manta, ko buržujs sazadzis no tautas sviedriem.”²⁷

Neskatoties uz rupjo attieksmi, sarkangvardi pirms aizbraukšanas viņam atļāva atvadīties no ģimenes, pēc tam iegrūda kamanās un aizveda.

Saskaņā ar vietējās izpildkomitejas rīkojumu Smiltenē un tās apkārtnē arestētās personas līdz izsūtīšanai bija jānovieto Smiltenes muižas kungu namā *“zem stingras apsardzības”*.²⁸ Šeit kopš 1918. gada janvāra bija atvēlētas telpas Smiltenes Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomitejai. Par to, kā šis lēmums tika īstenots, liecina laikrakstā “Lidums” publicētās divu smilteniešu – Dāvja Reintāla un Eduarda Viķeļa – atmiņas, kuras vienlaikus ilustrē ne tikai Smiltenes lielinieku

izvairīšanos no atbildības, bet arī vispārējo tā brīža haosu un steigu:

“Naktī uz 20. februāri tikām novesti uz vietējo izpildkomiteju, kur mūs un arī citus bēdu brāļus saņēma [Smiltenes Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomitejas] priekšsēdētājs [Jānis] Štammers. Kad pie pēdējā griezāties ar jautājumu, kāda iemesla dēļ mūs arestē, viņš atbildēja: “Es nezīnu, no Iskolata bija pavēle un Iskolats ar [i] par jums spriedis!””²⁹

Vienlaikus vairākos apkārtnes pagastos veidojās savdabīga situācija, jo aresti norisinājās vēlāk vai vispār nenotika. Tā, piemēram, Vijciemā lielinieku vara nebija pietiekami spēcīga, turklāt tur nebija izdevies nodibināt Sarkanās gvardes vienību, tādēļ aresti šeit nenorisinājās.³⁰

Ceļš uz nometinājuma vietu

Arestētie caur Valku bija jānogādā tālāk Krievijā. Smiltenes rajona sabiedrisko iestāžu sēdes protokolā lasāms, ka apcietinātās personas ar Smiltenes muižas zirgiem vispirms jāved līdz Vijciema muižai, kur jāsamaina zirgi, un tālāk jānogādā līdz Valkai.³¹ Praksē šis lēmums tika īstenots nedaudz citādāk. Saskaņā ar aculiecinieku atmiņām plkst. astoņos no rīta arestantiem pie Smiltenes muižas pils lika sastāties rindā pa četri, katrā pusē nostājās pa vienam sarkangvardam un kājām lika doties uz netālo Vilku muižu (Vecbilsku).³²

Attālums starp Smiltenes muižu un Vilku muižu ir ap deviņi kilometri. Arestanti Vilku muižu sasniedza priekšpusdienā, kur tos sagaidīja zirgu pajūgi. Ragavās sasēdināja pa trīs vai četriem arestētajiem. Tomēr ne visiem tajos pietika vietas, dažiem ceļš bija jāturpina kājām. Katru nelielo grupiņu pavadīja pa vienam bruņotam sarkangvardam. No Vilku muižas arestētos veda tālāk uz

Vijciemu, kur sargi tiem ļāva paēst pusdienas no tā, ko katrs steigā bija sarūpējis sev līdzi. Dažus vēl paguva apmeklēt tuvinieki: tā P. Pelcis atmiņās minējis, ka pie viņa atbrauca māsa, kas atveda pārtikas krājumus, veļu un nedaudz naudas, ko sargi atļāva saņemt. Tālāk bija jādodas Valkas virzienā. P. Pelcis atmiņās minējis, ka D. Nodievš ierosināja uzbrukt sargiem, tos sasiet un bēgt. To izdarīt nebūtu bijis grūti, jo sargi bija gados jauni, arī šautenes tiem nebija pie rokas – viņi tās veda ragavās. Tomēr vairākums tam nepiekrita, jo cerēja, ka Valkā tos atbrīvos.³³

Valku arestanti sasniedza vien pašā vakarā un nekavējoties devās pie Iskolata noskaidrot aresta iemeslu un tālāko likteni. Tur tika saņemta atbilde, ka aresta iemesls nav zināms, jo “aresti notikuši uz vietējās padomes lēmuma un [...] kamēr notikšot sazināšanās ar pēdējo, [...] visiem būšot jāpaliel te”.³⁴ Realitātē gan nekāda sazināšanās nenotika, jo lieliniekiem un viņu atbalstītājiem aresta iemesls bija pilnīgi skaidrs. Par telpām, kur novietot arestantus līdz deportācijai, arī neviens nebija domājis. Galu galā tos aizveda uz Valkas Svētā Jāņa evaņģēliski luterisko baznīcu.³⁵ Telpas bija aukstas un pavisam nepiemērotas, lai tajās pārļautu nakti. Lai kaut nedaudz sasildītos, tika sameklēti salauzti soli, ar kuriem sāka kurināt krāsnis. Kopumā tur bija 86 cilvēki: Smiltenes, Rūjienas, Alūksnes un arī daži Cēsu apkārtnes iedzīvotāji, kas ar pēdējo vilcienu no Cēsīm bija atvesti uz Valku.³⁶ Agrāk tajā pašā dienā baznīcā bija uzskaitīts un tālāk no Valkas dzelzceļa stacijas deportēts prāvs skaits pamatā ar Valmierā, Cēsis un Valkā arestētajiem. To vidū bija sabiedrībā pazīstamas personas, kā zvērināts advokāts, LPNP valdes priekšsēdētājs Voldemārs Zāmuels, mācītājs un sabiedrisks darbinieks Andrievs Niedra u. c.

Ilgi uz kavēties baznīcā tomēr neiznāca, ap plkst. vieniem diviem naktī sargi arestētos strauji pamodināja un steidzināja doties ceļā, jo bija saņemta ziņa, ka

“nākot vācieši”.³⁷ Tā arestēto grupa nakti uz 21. februāri pēc sargu pavēles pameta Valkas Sv. Jāņa baznīcu un kājām devās uz nepilnu divu kilometru attālo dzelzceļa staciju. Nonākuši stacijā, pavadoni konstatēja, ka trūkst vilcienu, tāpēc arestētajiem pavēlēja turpināt ceļu Pleskavas virzienā kājām. Kāgjervē (Igaunijā) arestanti apstājās, lai pagastnamā ieturētu brokastis no saviem līdzīgiem pārtikas krājumiem. Šeit arī nomainījās sargi, tos vadīja kāds igauņis. Pievakarē tika sasniegta Karulas mācītājmuiža, kur arestētajiem ļāva dažas stundas atpūsties. Tomēr drīz bija jāceļas no salmos iekārtotās guļas un jādodas tālāk uz Antslas dzelzceļa staciju.³⁸

Antslu arestētie sasniedza nākamajā rītā. Dzelzceļa stacijā nācās uzkavēties līdz pat pēcpusdienai, kad izdevās sakomplektēt preču vagonus, kuros ievietot arestantus. Stacijā stāvēja vairāki vagoni, kuros bija sapresēts siens. To izcēla laukā, un transportam ieguva piecus vagonus. Katrā vagonā ievietoja aptuveni pa desmit personām. 22. februāra vakarā arestantu vilciens no Antslas izbrauca Pleskavas virzienā.³⁹

Sociālpsiholoģiskais faktors: baumas

Liela nozīme notikumam attīstībā bija baumām. Atkāpšanās haosā bija grūti izsekot Vācijas armijas daļu virzībai un noskaidrot katras dzirdētās ziņas patiesumu. Tā 21. februārī, baidoties nonākt vācu gūstā, lielinieki aptuveni deviņus kilometrus aiz Valkas pie Kāgjerves muižas nonāvēja 10 personas no Gaujienas un tās tuvākās apkārtnes, to vidū bija arī Gaujienas draudzes mācītājs Heinrihs Leonhards Ādolphijs (*Heinrich Leonhard Adolphi*). Šos cilvēkus sūtīja uz Valku, lai tur pievienotu pārējiem Valkas, Cēsu un Valmieras apkārtne arestētajiem, taču vedēji bija nokavējušies un, uzzinājuši, ka arestēto vilciens no Valkas jau aizgājis, sākuši tos dzīt kājām uz Pleskavu.⁴⁰ Pavadoni

bija pieci latvieši, sarkangvardi. Pie vadoņa, kas bijis zirga mugurā, vēlāk piebiedrojušies vēl divi jātnieki, kuri, iespējams, ziņojuši par Vācijas armijas daļu tuvošanos Valkai. Bailēs no tā, ka viņus varētu ielenkt vācieši, sarkangvardi skubinājuši arestētos, lai viņi iet ātrāk. Kad tie, īpaši trīs sievietes, vairs nevarēja tikt līdz, sarkangvardi nolēma arestantus nošaut, pēc tam aplaupīja un aizbēga. Pēc Kāgjerves muižas valdes rīkojuma nošauto personu mirstīgās atliekas nogādāja uz Stoķu kapliču, aptuveni četru kilometru attālumā no Valkas. Pēc dažām dienām tuvinieki tās pārveda uz Gaujienu, kur 6. martā apglabāja Gaujienas kapsētā.⁴¹

Traģēdija Kāgjervē ar gaujieniešiem nebija izņēmums. Kāds deportētais no Valmieras atmiņās minējis, ka vagonā, kurā viņš brauca, arestēto pavadoni bija pieci latviešu strēlnieki. Viens no strēlniekiem “kā noslēpumu” bija izstāstījis pienākumus, kurus viņiem arestu sakarā bija noteikusi Valmieras apriņķa Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padome:

“Ja kāds no arestētiem bēg, tad jāšauj uz to, mazākais, piecas reizes, ja netrāpa, lai izbēg, pakal dzīties nav vajadzīgs. Ja kāds pavēlēm pretojas, tad tūliņ uz vietas nošaujams vai nodurams un beidzot – ja vāciešiem izbēgt nevar, tad visi arestētie nošaujami.”⁴²

Tā 24. februārī pie Pleskavas bija izplatījušās baumas, ka vācieši jau esot pilsētā un lieliniekiem esot “nogriezts ceļš uz Iekš-krieviju”. Tāpēc lielinieki par savu apdraudēto stāvokli nolēma atbēgties nevainīgajiem arestantiem.⁴³ Nakti uz 25. februāri Pleskavas priekšstacijā “Polkovoi Dvor” uz šo baumu pamata norisinājās traģiski notikumi. Farmaceits E. Bergmanis atmiņās detalizēti aprakstījis piedzīvoto:

“Naktī es pamodos no dažiem šāvieniem tieši mūsu vagona tuvumā. Mūsu vagona sargs iekliedzās: “Pleskavu ir ieņēmuši vācieši. Es

likšu jūs visus nošaut!” Mēs ar Hekera kungu paslēpāmies zem salmiem, uz kuriem bijām gulējuši, un dzirdējām, kā [...] aptiekārs Tušs (četrus mazu bērnu tēvs) aizkustinošos vārdos lūdza saglabāt savu dzīvību. Vēl ti. [...] Klīdzieni un šāvienus... Hekers man čukstēja: “Es iešu pats: varbūt mana nāve dzimtenei nāks par labu!” un atstāja mūsu slēptuvi. Neilgi pēc tam arī mani atklāja un izgrūda laukā no vagona. Redzēju sniegā guļam nošauto liķus.”⁴⁴

E. Bergmanim, pēc paša stāstītā, bija izdevies palikt dzīvam tamdēļ, ka arestētie no citiem vagoniem bija samaksājuši sargiem naudu, lai tie pārtrauktu šaut. Savukārt D. Reintāls un E. Viķelis, kas arī atradās šajā ešelonā un dzirdēja visu notiekošo, bet bija citā vagonā, atzīmējuši, ka šaušana pārtraukta pēc tam, kad bija iejaukušies latviešu strēlnieki, kas protestēja pret sarkangvardu rīcību un aizliedza tiem tālāku slepkavošanu. E. Bergmani viņi aizveda uz otro vagonu, paši nostādāmies pie tā par sargiem. No pirmā vagona izglābās tikai divas personas: E. Bergmanis un virsnieks Bernhards Dambergs.⁴⁵

Kopumā pie Pleskavas tika nonāvētas septiņas personas: Mēru muižas īpašnieks Jākobs fon Hekers, Raunas aptiekārs Eduards Tušs, Mārsnēnu muižas nomnieks un Raunas baznīcas priekšnieks Jānis Balodis, Šveices pavalstnieks, aldaris Johans Kuncce (*Johann Kuntze*), kuru lielinieki bija arestējuši Alūksnē, kāda nezināma persona – pēc līdzās atrastās pases uzvārdā Grīnfelds, zvērīnāts advokāts Voldemārs Teikmanis un Raunas draudzes mācītājs Ādams Jende.⁴⁶

Par nošauto mirstīgajām atliekām parūpējās virsnieks B. Dambergs, kuram bija izdevies izglābties, izliekoties par mirušu.⁴⁷ Viņš kādu laiku bija gulējis sniegā pie vagona, līdz vilciens aizbraucis mazu gabaliņu tālāk; tad piecēlās un aizbēga. Nošautie bija atstāti turpat sniegā. Pēc vairākām dienām viņš atgriezās Pleskavā un uzņēmās apkopt

nošauto biedru liķus, tos iezārkot, un aicināja atsaukties piederīgos, lai tie palīdzētu mirušos nogādāt uz Latviju.⁴⁸

Šis notikums uz tā aculieciniekiem atstāja dziļu psiholoģisku ietekmi. Turpmākais ceļš pagāja vienās bailēs. Tā, uzkavējoties pie Dno stacijas, P. Pelcis bija piepeši uztrūcies no miega un aicinājis uzmanīgi ieklausīties, jo viņam licies, ka sargi sačukstas un atkal gatavojas uz “*kaut ko nelabu*”. Salīdzinājumā ar šīm izjūtām ievietošanu Staraja Rusas cietumā arestētie uzskatīja par “*diezgan labu*”.⁴⁹

Apstākļi izsūtījumā

Krievijā no Baltijas ievada četras apcietināto grupas, kuras izvietoja Petrogradā, Maskavā, kā arī Sibīrijas pilsētās Krasnojarskā un Jekaterinburgā. No Vidzemes deportētie nonāca Maskavā un Jekaterinburgā. Grupa, kuru pamatā veidoja Valmierā, Cēsis un Valkā arestētās personas, 4. martā sasniedza Jekaterinburgu. Savukārt otra grupa, kopskaitā 71 persona, kuras sastāvā pārsvarā bija arestētie no Smiltenes, Alūksnes un Rūjienas, 26. februārī tika ievietoti Staraja Rusas cietumā.⁵⁰ Šeit apcietinātajiem bija jāpavada divas nedēļas. P. Pelcis ieslodzījuma vietu raksturojis šādi:

“Kameras bija celtas priekš viena iemītnieka, bet mūs [tur] iepakoja piecus. [...] Laime bija, ka mums naudu un provīziju neatņēma. Maize, kas tika dota, bija no saulespuķu raušiem cepta. Gulējām uz plikas grīdas, dzīvojām bailēs, ka mūs atkal komandēs uz nošaušanu.”⁵¹

Par kaut nosacītu apstākļu uzlabošanu ieslodzītajiem centās gādāt vietējie latvieši, kuri bija uzzinājuši par arestētajiem Staraja Rusas cietumā. Viņi gan nosūtīja arestantu vēstules tuviniekiem uz Latviju, gan piegādāja pārtiku.⁵² Tomēr tas nebija uz ilgu laiku;

ieslodzījuma vietā drīz ieradās divi Iskolata pārstāvji un paziņoja pilsētas padomei, ka šī arestēto grupa atrodas Iskolata pārziņā un tāpēc ir nosūtāma tālāk uz Maskavu. Pirms došanās ceļā katram ieslodzītajam vēl izsniedza trīs rubļus “*pārtikas naudas*” un aptuveni 200 gramus rupjas maizes.⁵³

Ieradušies Maskavā, deportētie vairākas stundas pavadīja dzelzceļa stacijā. Sargi tiem ļāva samērā brīvi pārvietoties un pat doties uz netālo tirdziņu iepirkties, tāpēc vairākas personas nolēma bēgt.⁵⁴ Labvēlīgo situāciju izmantoja septiņi cilvēki – tiem izdevās izbēgt un atgriezties Latvijā. Viņu vidū bija pieci smiltenieši: D. Reintāls, E. Viķelis, P. Pelcis, Jānis Ringmanis un Kārlis Mednis. Pārējie 64 cilvēki tika nogādāti Butirkas cietumā, kur bija tiešā Iskolata uzraudzībā.⁵⁵ Par Butirkas cietumā ieslodzīto arestantu stāvokli un tālākajām gaitām pagaidām trūkst ziņu.

Deportēto personu atbrīvošana no aresta un repatriācija

Rūpes par deportēto personu repatriāciju uzņēmās LPNP Ārlietu nodaļa. Jau 1918. gada 26. februārī nodaļas sēdē, noklausoties Zigfrīda Annas Meierovica ziņojumu par apstākļiem Latvijā pirms vācu okupācijas, kurā viņš norādīja, ka lielinieku iestādes apcietinājušas un aizvedušas uz Iekškrīeviju “*veselu rindu latviešu sabiedrisko darbinieku, inteligentu, mācītāju, tirgotāju, saimnieku utt.*”, un Jāņa Goldmaņa nolasīto vēstuli, ko 20. februārī bija rakstījis no Valmieras deportētais grāmatu tirgotājs Tenis Ulmanis, tika nolemts: 1) par Latvijas pilsoņu arestēšanu paziņot Rietumu sabiedroto valstu sūtņiem; 2) vērsties pie Tautas komisāru padomes ar pieprasījumu apcietinātos nekavējoties atbrīvot; 3) sazināties ar latviešu “*sociālistiskām aprindām*”, sevišķi sociāldemokrātiem–maziņiekiem Maskavā, ar lūgumu rīkoties, lai deportētie iespējami

drīzāk tiktu atbrīvoti no ieslodzījuma un varētu atgriezties mājās.⁵⁶

Vienlaikus liela nozīme bija 1918. gada 3. martā noslēgtajam Brestļitovskas miera līgumam. Saskaņā ar tā 6. punktu Krievijai bija nekavējoties jāatbrīvo visi apcietinātie un deportētie Vidzemes un Igaunijas iedzīvotāji un jāgādā par to drošu atgriešanos mājās.⁵⁷ Tomēr lielinieki vēl ilgi lika tam dažādus šķēršļus. Iskolats savā pēdējā sēdē Maskavā⁵⁸ nolēma izveidot komisiju, kurai bija jāspriež par deportēto tālāko likteni: kuri jāatbrīvo, kuri jānodod revolucionārajam tribunālam un kuri jānogādā vēl tālāk – aiz Urāliem, un jāiesāk formāla izmeklēšana. Komisijā ievēlēja Kārli Gaili, Robertu Bauzi un Jēkabu Petersu⁵⁹.⁶⁰ Avotu trūkuma dēļ gan nav zināms, vai šāda komisija uzsāka darbu.

Neskatoties uz dažādiem sarežģījumiem un lielinieku noraidīto attieksmi, jautājums par deportēto repatriāciju 1918. gada marta pirmajā pusē bija neiztrūkstošs LPNP Ārlietu nodaļas dienaskārtībā. Diplomāts Kārlis Zariņš LPNP Ārlietu nodaļas vārdā arī personīgi vērsās pie Pētera Stučkas, kurš tobrīd bija Padomju Krievijas tieslietu komisārs, piedāvājot atbrīvot deportētos apmaiņā pret Baltijā palikušajiem lielinieku līderiem.⁶¹ 15. marta sēdes protokolā teikts, ka P. Stučka šādam variantam bija piekritis, tāpēc Jekaterinburgas cietumā ievietotā deportēto grupa bija atbrīvota un gatavojās atgriezties Vidzemē. Savukārt ar Butirkas cietumā ieslodzītajiem tas vēl nebija noticis.⁶²

Tikmēr uz Jekaterinburgu aizvestajai grupai atgriešanās Vidzemē izvērtās par garu un sarežģītu procesu, ko ietekmēja arī militāri politiskā situācija Krievijā. Brauciens mājup norisinājās cauri Maskavai.⁶³ No tās 8. aprīlī vilciens devās tālāk uz Oršu Baltkrievijā, kur deportētos bija paredzēts nodot Vācijas okupācijas varas iestādēm. Izpostīto dzelzceļa līniju dēļ ceļš bija jāmēro vēl ar likumu dienvidu virzienā uz Minsku. Tur 11. aprīļa pēcpusdienā deportētie

uzzināja, ka dažas dienas vēl būs jāpavada Maladzječnā ierīkotajā filtrācijas nometnē.⁶⁴ Tā bija domāta bēgļiem un bijušajiem Krievijas armijas karavīriem, jo pēc Brest-ļitovskas miera līguma parakstīšanas bija sākusies masveidīga iedzīvotāju migrācija. Vācieši uzskatīja, ka pirms atgriešanās no teiktis laiks jāpavada karantinā.

Nometnē bija vairāki desmiti baraku, katrā no tām varēja izmitināt ap 100 cilvēku, kurus sagrupēja pēc dzīvesvietas. Kad no viena reģiona bija sakomplektēti tik liels skaits cilvēku, ka pietika vilcienam, varēja doties tālāk dzimtenes virzienā.⁶⁵ 1918. gada maijā laikrakstā “Līdums” vairākās daļās tika publicētas kāda anonīma Valmieras tirgotāja atmiņas, kurās viņš detalizēti aprakstījis repatriācijas procesu un uzturēšanos nometnē. Saskaņā ar viņa rakstīto dzīves apstākļi tajā ievērojami atšķīrās no iepriekš pieredzētā: nometnē varēja atpūsties, nomazgāties, izmazgāt un apmainīt veļu. Arī apgāde ar pārtiku bija laba.⁶⁶ Domājams, ka nometnē uz Jekaterinburgu deportēto grupai tika pievienoti arī uz Maskavu deportētie. Ceļš uz Latviju tika uzsākts 16. aprīlī, un pēc pāris dienām lielinieku deportētie vidzemnieki beidzot atgriezās mājās.⁶⁷ Precīzs skaits nav zināms, tomēr saskaņā ar tālaika presē publicētajiem deportēto personu sarakstiem Iskolata represīvajā akcijā kopumā bija cietušas vismaz 300 personas.⁶⁸

Secinājumi

Smiltenes un tās apkārtnes iedzīvotāju pieredzētais Iskolata režīma īstenotās deportācijas kontekstā ilustrē procesus, kas līdzīgā veidā norisinājās arī citviet Vidzemē. Iskolata prezidija 1918. gada 18. februāra sēdes protokols un dienu vēlāk Smiltenes Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomei nosūtītā Iskovenda telegramma apliecina, ka lēmums par deportāciju

bija balstīts lielinieku ideoloģijā. Vienlaikus ne mazāk svarīgs faktors par izšķiršanos uz šādu radikālu soli bija bailes no vācu represijām, ko ietekmēja vēsturiskā pieredze – soda ekspedīcijas izrēķināšanās ar revolucionāriem 1905. gada revolūcijas laikā. Iespējams, to vēl pastiprināja kara propagandas baumas par vācu “varas darbiem” okupētajās teritorijās.

Deportācija norisinājās pēc iepriekš sastādītiem personu sarakstiem. Smiltenes gadījuma analīze apliecina, ka arī šajā ziņā būtiska loma bija lielinieku ideoloģijai, jo cīņa ar buržuāziju bija viens no svarīgākajiem lielinieku režīma politiskajiem uzdevumiem. Var secināt, ka konkrētajā gadījumā lielinieki arestēja atšķirīgām etniskām grupām piederīgus iedzīvotājus, kas vienlaikus pārstāvēja arī dažādas sociālās grupas. Tomēr Smiltenes gadījumā nav iespējams konstatēt to, ka lielinieki pret kādu no etniskajām grupām apzināti vērsās radikālāk. Šādu situāciju var izskaidrot ar to, ka aresti Smiltenes apkārtne tika izdarīti vēlu un lielā steigā, turklāt noteicošais kritērijs bija piederība “buržuāzijas šķirai”, nevis tautībai. Iespējams, ka šajā gadījumā nevar izslēgt arī cilvēcisko faktoru – piemēram, personīgu vēlmi atriebties. Turpmākā tēmas izpētē arī šim faktoram būtu jāpievērš uzmanība.

Notikumu attīstībā nozīme bija arī sociālpsiholoģiskajam faktoram: uz bāmu pamata 21. februārī pie Kāgjerves un 25. februārī pie Pleskavas kopskaitā nošāva 17 personas, no kurām lielākā daļa bija Smiltenes apkārtnes iedzīvotāji. Deportācija kopumā ir vērtējama kā nepārdomāta, pat haotiska. Avotu trūkuma dēļ nav iespējams konstatēt Iskolata iesaisti tālākā deportācijas procesa organizēšanā.

Iedzīvotāju transportēšanai tika izmantoti neapkurināti preču vagoni. Līdz pirmajai nometinājuma vietai Staraja Rusas cietumā deportētie uzturā izmantoja savus līdzīgi paņemtos pārtikas krājumus. Sargiem,

kas pavadīja deportētos, nereti bija raksturīga visai brīva attieksme pret saviem pienākumiem, un rezultātā dažiem pa ceļam izdevās izbēgt un pašu spēkiem atgriezties Latvijā.

Avotu trūkuma dēļ pagaidām nav bijis iespējams raksturot deportēto stāvokli Butirkas cietumā Maskavā un viņu tālākās gaitas. Šī paša iemesla dēļ ir sarežģīti pētīt

arī padomju Krievijas varasiestāžu attieksmi pret deportētajiem vidzemniekiem un lomu deportēto repatriācijas procesā. Ir zināms, ka pēc diviem mēnešiem LPNP Ārlietu nodaļas darbības rezultātā un saskaņā ar Brestļitovskas miera līgumu gandrīz visiem deportētajiem izdevās atgriezties Vidzemē, tomēr avotu trūkuma dēļ nav iespējams noteikt precīzu skaitu.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ TAAVI MINNIK. Der Teufelskreis der Gewalt: Terror und Repressionen in Estland 1917–1919. In: MATI LAUR; KARSTEN BRÜGGEMANN (Hgg.). Forschungen zur baltischen Geschichte. Bd. 6. Tartu 2011, S. 120–140, hier S. 139.
- ² Saisinājums no krievu val. – *Ispolnitel'nyi komitet soveta rabochikh, soldatskikh i bezzemel'nykh deputatov Latvii Latvii* (Latvijas (Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes) izpildkomiteja).
- ³ A[USEKLIS] SPRESLIS (sast.). Iskolata un tā prezidija protokoli: 1917.–1918. Rīga 1973.
- ⁴ Skat., piem.: ANDRIEVS EZERGAILIS. Esejas par 1917. gadu. Rīga 1991.; ANDREW EZERGAILIS. The 1917 Revolution in Latvia. New York and London 1974.; ANDREW EZERGAILIS. The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution. The First Phase: September 1917 to April 1918. Boulder 1983.; EDGARS ANDERSONS. Latvijas vēsture 1914–1920. Stokholma 1967.; ĀDOLFS ŠILDE. Latvijas vēsture 1914.–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. Stokholma 1976.
- ⁵ ĀDOLFS ŠILDE. Pasaules revolūcijas vārdā. Bruklina 1983, 13.–15. lpp.
- ⁶ VALDIS BLŪZMA. Dokumenti par pirmajām lielinieku organizētajām deportācijām no Baltijas valstīm 1918. gadā. In: Latvijas Universitāte. Latvijas Vēsture, Nr. 4 (7), 1992, 40.–42. lpp.
- ⁷ Piemēram, 40. lpp. autors raksta, ka “[...] naktī uz 23. februāri sarkangvardi Polkovojdvoras stacijā [...] nogalinājuši deviņas (pēc citām ziņām – septiņas) personas, kas tika deportētas no Baltijas uz Iekškrīeviju”. Incidents Pleskavas priekšstacijā Polkovo Dvor norisinājās naktī uz 25. februāri, un tajā tika nonāvētas kopskaitā septiņas personas. Sīkāk skat. rakstā.
- ⁸ Skat.: VALDIS BĒRZIŅŠ (atb. red.). 20. gadsimta Latvijas vēsture I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai (1900–1918). Rīga 2000, 629. lpp.; JĀNIS ŠILIŅŠ. Padomju Latvija (1918.–1919.). Rīga 2013, 42. lpp.; JĀNIS TOMAŠEVSKIS. Neatkarības čuksti: Latviešu pagaidu nacionālās padomes vēsture. Rīga 2017, 133. lpp.; JĀNIS ŠILIŅŠ. Pirmā pasaules kara nozīme Latvijas valsts tapšanas procesā. In: JURIS GOLDMANIS (zin. red.). Varas Latvijā: no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij. Esejas. Rīga 2019, 408.–498. lpp.; šeit 483. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Valstsvīrs Voldemārs Roberts Zāmuels. Latvijas 20. gadsimts. Rīga 2022, 66. lpp.
- ⁹ P[ĒTERIS] JŪGERIS. Vadonis pa Smiltēni. Smiltene 1932, 9. lpp.
- ¹⁰ J[ĀNIS] KNOPPE, J[ĀNIS] ŠTAMMERS. Cīņa par padomju varu Smiltēnē. In: 1917. gads Latvijā. Revolūcijas dalībnieku atmiņas. Rīga 1957, 106.–113. lpp., šeit 107. lpp.
- ¹¹ Saisinājums no krievu val. – *Ispolnitel'nyi komitet ob"yedinennogo soveta latyshskikh strelokovyh polkov* (Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes izpildkomiteja).
- ¹² Jau tūlīt pēc Oktobra (Novembra) apvērsuma lielinieki cerēja, ka viņu piemēram sekos arī visa pārējā Eiropa. Katra ziņa par kādu rūpnīcu strādnieku streiku vai tamlīdzīgiem notikumiem tika uztverta kā “sākums”. Šāds noskaņojums valdīja arī latviešu lielinieku vidū, kas uzskatīja par savu mērķi veicināt revolucionāro kustību arī Rietumeiropas strādnieku vidū, jo *tikai tā varēs*

- novest pie demokrātiska miera*. Skat., piem.: Iskolastreļa sēdes protokols. 19.01.(1.02.)1918. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), PA42-1-37, 2. lp.
- ¹³ Sikāk skat.: RICHARD PIPES. *The Russian Revolution*. New York 1990, pp. 578–586; Kara gaita un politiskais stāvoklis. In: Dzimtenes Ziņas, 21.02.1918., 1. lpp.
- ¹⁴ Iskolastreļa sēdes protokols. [Cēsis], 19.01.(1.02.)1918. LNA LVA, PA42-1-37, 2. lp.
- ¹⁵ Iskolata prezidija sēdes protokols. [Valka], 18.02.1918. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), P1064-1-1, 71. lp.
- ¹⁶ Saisinājums no krievu val. – *Isполнител'nyi komitet soveta rabochikh, soldatskikh i bezzemel'nykh deputatov Vendenskago uezda* (Cēsu apriņķa Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja).
- ¹⁷ Telegramm des Iskowend. Aus Wenden nach Smilten, vom 19. Februar 1918. In: ALEXANDER TOBIEN. *Die Livländische Ritterschaft in Ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus*. Zweiter band. Berlin 1930, S. 326–327.
- ¹⁸ Iskolata prezidija sēdes protokols. [Valka], 18.02.1918. LNA LVVA, P1064-1-1, 71. lp.
- ¹⁹ Latvijas Sociāldemokrātija (LSD).
- ²⁰ Telegramm des Iskowend. In: TOBIEN, *Die Livländische Ritterschaft*, S. 326–327.
- ²¹ Sļepeni dokumenti. Evakuācijai paredzēto politiski aizturēto personu saraksti [krievu val.]. 22.02.1918. Eesti Rahvusarhiiv, Tallina (turpmāk – ERA), R1290-1-208, 5. lp.
- ²² [Vācijas 8. armijas virspavēlnieka grāfa fon Kirhbaha paziņojums] iedzīvotājiem. 18.02.1918. LNA LVVA, P1329-1-4, 15. lp.
- ²³ Skat., piem.: ILGVARS BUTULIS. Vācu briesmas un ienaidnieka tēls latviešu presē 1914.–1916. gadā. In: JURIS CIGANOVŠ (sast.). *Latvijas Kara muzeja gada grāmata XV*. Rīga 2014, 176.–182. lpp.
- ²⁴ Smiltenes rajona sabiedrisko iestāžu sēdes protokols. [Smiltene], 19.02.1918. LNA LVVA, P629-1-9, 51. lp.
- ²⁵ [PĒTERIS PELCIS]. Pētera Peltca dzīves stāsts 1914–1918. In: JĀNIS PELCIS (sast.). *Kādas vecas Ziemeļvidzemes mājas “Kažauči” vēsture*. Milvoki 1998, 55.–70. lpp.; šeit 56. lpp.
- ²⁶ Sarkanā gvarde bija uz brīvprātības principa veidots militārs formējums, kas sastāvēja no lieliniekiem lojālām personām, veica represijas pret t. s. “kontrevolucionāriem” un centās uzturēt kārtību irstošās Krievijas armijas aizmugurē.
- ²⁷ [PELCIS], Pētera Peltca dzīves stāsts, 56. lpp.
- ²⁸ Smiltenes rajona sabiedrisko iestāžu kopējās sēdes protokols. [Smiltene], 19.02.1918. LNA LVVA, P629-1-9, 51. lp.
- ²⁹ [DĀVIS REINTĀLS; EDUARDS VĪĶELIS]. Arestēto piedzīvojumi un atgriešanās. (Divu smilteniešu nostāsts). I. In: Līdums, 24.03.1918., 2. lpp.
- ³⁰ Latvija. Vijciems. In: Līdums, 05.04.1918., 2. lpp.
- ³¹ Smiltenes rajona sabiedrisko iestāžu sēdes protokols. [Smiltene], 19.02.1918. LNA LVVA, P629-1-9, 51. lp.
- ³² [REINTĀLS; VĪĶELIS]. Arestēto piedzīvojumi I, 2.–3. lpp.
- ³³ [PELCIS], Pētera Peltca dzīves stāsts, 58. lpp.
- ³⁴ [REINTĀLS; VĪĶELIS]. Arestēto piedzīvojumi I, 2.–3. lpp.
- ³⁵ Pirmās deportācijas 1918. gadā. In: *Latvija*, 14.06.1958., 6. lpp.
- ³⁶ [REINTĀLS; VĪĶELIS]. Arestēto piedzīvojumi I, 2.–3. lpp.
- ³⁷ *Ibidem*; [PELCIS], Pētera Peltca dzīves stāsts, 58. lpp.
- ³⁸ *Ibidem*, 59. lpp.; [REINTĀLS; VĪĶELIS]. Arestēto piedzīvojumi I, 2.–3. lpp.
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ V[OLDEMĀRS] ZĀMUELS. Divas varas. V. In: Līdums, 26.06.1925., 2. lpp.

- ⁴¹ Mācītājs Heinrihs Leonhards Ādolfijs. In: KĀRLIS BELDAVS (sast.). Mācītāji, kas nāvē gāja. Rīga 2010, 83.–85. lpp.; ANDRIEVS NIEDRA. Tautas nodevēja atmiņas. Piedzīvojumi ciņā pret lielniecismu. Rīga 1998, 94. lpp.
- ⁴² Latvija. Valmiera. In: Līdums, 06.04.1918., 3. lpp.
- ⁴³ Jaunākais pasts. No dzimtenes aizvesto liktenis. In: Līdums, 03.04.1918., 4. lpp.; Lielinieku laikos. I. Prāvesta Dr. theol. K[ārļa] Kundziņa piedzīvojumi. In: KĀRLIS BELDAVS. Kad daudzās vējš un viņņi. Atmiņas iz lielinieku laikiem. Rīga 1927, 14. lpp.
- ⁴⁴ Kleine Nachrichten. Aus den roten Schreckenstagen. In: Dorpater Zeitung, 02.05.1918. S. 3
- ⁴⁵ [REINTĀLS; VĪĶELIS]. Arestēto piedzīvojumi I, 2.–3. lpp.
- ⁴⁶ Valka. Lielinieku šausmu darbi Pleskavā. In: Līdums, 08.03.1918., 4. lpp.; KĀRLIS KUNDZIŅŠ. Mana mūža gājiens. Atmiņas un apcerējumi. Rīga 2020, 252. lpp.
- ⁴⁷ Baltija. Slepkaivības Pleskavā. In: Rīgas Latviešu Avīze, 11.03.1918., 2. lpp.
- ⁴⁸ Valka. Lielinieku šausmu darbi Pleskavā. In: Līdums, 08.03.1918., 4. lpp.
- ⁴⁹ [DĀVIS REINTĀLS; EDUARDS VĪĶELIS]. Arestēto piedzīvojumi un atgriešanās. (Divu smiltenešu nostāsts). II. In: Līdums, 27.03.1918., 3. lpp.
- ⁵⁰ [Zviedrijas Sarkanā Krusta misijas Krievijā ziņojums par lielinieku organizēto iedzīvotāju masu deportāciju no Baltijas 1918. gada februārī] [krievu val.]. Petrograda, 20.03.1918. LNA LVA, PA55-2-2, 4. lpp.
- ⁵¹ [PELCIS], Pētera Peltca dzīves stāsts, 60. lpp.
- ⁵² Lielinieki Vidzemē. In: Dzimtenes Ziņas, 20.04.1918., 1. lpp.; Pirmās deportācijas 1918. gadā. In: Latvija, 14.06.1958., 6. lpp.
- ⁵³ [REINTĀLS; VĪĶELIS]. Arestēto piedzīvojumi II, 3. lpp.
- ⁵⁴ Ibidem; skat. arī: JĀNIS PELCIS. Pēteris Pelcis un Smiltene "Kažauči". In: Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 01.05.1999., 39. lpp.
- ⁵⁵ Jaunākais pasts. No dzimtenes aizvesto liktenis. In: Līdums, 03.04.1918., 4. lpp.
- ⁵⁶ LPNP Ārlietu nodaļas sēdes protokols. [Petrograda], 26.02.1918. LNA LVVA, 6033-1-36, 44.–45. lpp.
- ⁵⁷ Miera līguma teksts. In: Līdums, 10.03.1918., 2. lpp.
- ⁵⁸ Protokola oriģinālā sēdes norises datums nav norādīts, tomēr saskaņā ar dokumenta saturu var apgalvot, ka tā ir norisinājusies ne agrāk par 1918. gada 22. februāri, kad Vācijas armijas daļas ienāca Valkā, un ne vēlāk par 15. martu, kad pie Tautas komisāru padomes tika nodibināts Tautību lietu komisariāts.
- ⁵⁹ Lielinieks Jēkabs Peterss nekad nav bijis Iskolata loceklis, tomēr viņa iesaistīšana šādā komisijā bija tikai likumsakarīga. Kad 1917. gada 20. decembrī ar Tautas komisāru padomes lēmumu tika izveidota Viskrievijas Ārkārtas komisija ciņai pret kontrrevolūciju un sabotāžu, kas pazistama arī kā čeka (saīsinājums no krievu val.: *Vserossijskaja chrezvychajnaja komissija po bor'be s kontrrevoljuciej i sabotazhem* – VCHK – čeka), J. Peterss kļuva par otru ietekmīgāko cilvēku tajā – viņš bija čekas vadītāja Fēliksa Dzeržinska vietnieks.
- ⁶⁰ Iskolata sēdes protokols. Maskavā, Latviešu biedrībā. [Bez datuma]. LNA LVA, PA82-1-1, 85.–86. lpp.
- ⁶¹ LPNP Ārlietu nodaļas sēdes protokols. [Petrograda], 12.03.1918. LNA LVVA, 6033-1-36, 50. lpp.
- ⁶² LPNP Ārlietu nodaļas sēdes protokols. [Petrograda], 15.03.1918. LNA LVVA, 6033-1-36, 53. lpp.
- ⁶³ Politiskā bezprāta gūstā. (No Valmieras līdz Urāliem un atpakaļ). 5. Pa bezprāta pēdām. In: Līdums, 15.05.1918., 2. lpp.
- ⁶⁴ Politiskā bezprāta gūstā. (No Valmieras līdz Urāliem un atpakaļ). 6. No Maskavas līdz Maladzječnai. In: Līdums, 16.05.1918., 2. lpp.
- ⁶⁵ Ibidem.

- ⁶⁶ Politiskā bezprāta gūstā. (No Valmieras līdz Urāliem un atpakaļ). 6. No Maskavas līdz Maladzječnai. In: Līdums, 16.05.1918., 2. lpp. Par apstākļiem no metnē skat. arī: K[ONRAD] VON ZUR MÜHLEN. In Gottes Hand: Erlebnisse aus der Zeit meiner zweiten Verschickung nach Sibirien. Revel 1918, S. 49–50.
- ⁶⁷ Politiskā bezprāta gūstā. (No Valmieras līdz Urāliem un atpakaļ). 7. Ceļā uz mājām. In: Līdums, 22.05.1918., 2. lpp.; Cēsis. Cēsis atgriezās no lielnieku gūstniecības... In: Līdums, 26.04.1918., 2. lpp.
- ⁶⁸ Skat.: LAURA KĻAVIŅA. *Iskolata režīms Vidzemē 1917. gada novembrī – 1918. gada februārī: represīvā politika*. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2023, 182.–185. lpp.

SUMMARY

The First World War and the following February Revolution of 1917 led to major changes in society. The new reality fostered the destruction of collective consciousness, as well as the previous legal and moral standards. The pre-war society ceased to exist, contributing to a brutalisation of human relations. The economic and political chaos, caused by the war and revolution, combined with unresolved social issues, gave rise to radical political ideas, including Bolshevism, attractive to a large part of society in Vidzeme.

In November 1917, *Iskolat* gradually took power in Vidzeme. The Bolshevik regime lasted less than three months, nevertheless, *Iskolat* succeeded in initiating radical political, economic, and social reforms interrupted by the attack of the German Army and the following occupation of Vidzeme in February 1918. On 18 February, *Iskolat* decided to arrest all “counterrevolutionaries”, as well as those suspected of counterrevolutionary activities, and deport them from Latvia.

The experience of inhabitants of Smiltene and its surroundings illustrates the processes that took place in other parts of Vidzeme, as well. The decision of deportation explicitly was based on the Bolshevik ideology and the fear of possible German repressions, also rooted in the experience of the 1905 Revolution and war propaganda, which spread rumours about the atrocities of German Army in the occupied territories.

The deportation was organised on the basis of previously compiled lists of persons. In this case, the ideology of Bolsheviks played a significant role, because “the fight against the bourgeoisie” was one of the most important political tasks of the *Iskolat* regime. The Bolsheviks arrested people who belonged to different ethnic groups. However, the case study of Smiltene and its surroundings do not allow to establish that the Bolsheviks were more radical against one of the groups than the others. It can be explained by the fact that the arrests were made late and in haste, the decisive criterion was belonging to the “bourgeoisie” as a class, instead of nationality.

The deportation was chaotic. Rumours also influenced the development of events, 17 people from surroundings of Smiltene were shot. Two months later as a result of activities of Department of Foreign Affairs of Latvian Provisional National Council and the Treaty of Brest-Litovsk, almost all of the deportees returned home. However, due to lack of sources, it is not possible to identify the exact number of them.

The deportation was the culmination of repressive politics exerted by *Iskolat* regime. The study of this Bolshevik form of terror is important in several aspects. It reveals the development of Bolshevism and particularities of the Bolshevik regime in 1917–1918,

typical to the Baltic region. At the same time, the analysis of these processes reveals the beginning of the deportation as a method of Soviet terror, challenging the usual opinion that the first mass deportation of people from the Baltic states took place only on 14 June 1941.

© 2024, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)